

Pułat Szachidowicz Zachidow

Prace konserwatorskie w Uzbekistanie

Ochrona Zabytków 40/3, 204-209

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PULAT SZACHIDOWICZ ZACHIDOW

PRACE KONSERWATORSKIE W UZBEKISTANIE

Współczesny Uzbekistan położony jest na terenach dawnej cywilizacji – Chorezmu, Baktrii, Sogdiany i Fer-gany oraz Szasz. Zachowały się tu zabytki kultury materialnej z ponad czterdziestu stuleci. Wielcy uczeni-filozofowie średniowiecza Muchammed Chorezmi, Abu Nasar Farabi, Abu Rajchan Beruni i Abu Ali ibn Sina (Awicenna) urodzili się i wyrosli w tradycji kultury i nauki Azji Środkowej. Powstały tu także wspaniałe zabytki architektury. Tak stare miasta jak Buchara, Samarkanda, Chiwa, Szachrisabs dają wyobrażenie o poszczególnych etapach rozwoju architektury, odmienności regionalnej, szczególnych cechach budownictwa ludowego.

Po rewolucji październikowej wszystkie zabytki historii i kultury ówczesnego Turkiestanu zostały uznane za własność narodu i objęte ochroną państwową. Podjęto wówczas po raz pierwszy planowe działania na rzecz odkrywania, ewidencji, badań i restauracji zabytkowej architektury. Przemiany we wszystkich sferach życia narodu przekształciły dzisiejszy Uzbekistan w kwitnący kraj z rozwiniętym przemysłem, rolnictwem i kulturą.

Jednym z najbardziej charakterystycznych przykładów tego procesu w dziedzinie ochrony wielowiekowego dziedzictwa kulturowego są rezultaty działań podejmowanych przy restauracji zabytków architektury. Jeszcze w początkach władzy radzieckiej w dalekim Turkiestanie i dawnej Samarkandzie grupa entuzjastów rozpoczęła prace związane z ewidencją i ochroną zabytków. W listopadzie 1919 r. Republika Turkiestańska w specjalnym dekreście przyjęła na siebie – jako państwo – obowiązek ochrony wszystkich zabytków historii i kultury. Po kilku miesiącach został utworzony pierwszy państwowy organ ochrony zabytków – Turkiestański Komitet Ochrony Zabytków Historii i Sztuki (Turkomtaris). Były to początki organizacji działań w dziedzinie ewidencji badań i ochrony zabytków Azji Środkowej. Stopniowo kształtowała się metoda kompleksowego badania obiektów zabytkowych.

Wśród założycieli organizacji zajmującej się badaniem i konserwacją zabytków architektury Uzbekistanu znalazła się cała plejada znakomitych specjalistów i uczonych. Wśród nich byli: W. Bartold, W. Wiatkin, M. Mauer, M. Sajdżanow, B. Zasyppkin, M. Masson, W. Szyszkin oraz artyści ludowi Usta Abdukadyr Bakijew, Usta Szirin Muradow i inni. Rękami ludowych mistrzów – jeszcze w latach dwudziestych – zostały odnowione na poły zniszczone takie unikatowe zabytki, jak minaret Kalian, mauzoleum Samanidów w Bucha-

rze, portale medres Szer-Dor i w Samarkandzie i inne. Podstawy naukowe konserwacji zostały ukształtowane jeszcze w latach dwudziestych w oparciu o prace architekta M. F. Mauera, który ostatnie dwadzieścia pięć lat pracy poświęcił restauracji zabytków Samarkandy. Jego następca i kontynuator B. N. Zasyppkin, zapoczątkował opracowywanie metod konserwacji zabytków Azji Środkowej. W latach dwudziestych przedstawił on w formie tez zasady restauracji zabytków i wskazał na konieczność prowadzenia takich działań. W 1926 r. pisał: „Zachowując dokumentalny charakter odbudowywanych elementów, celem prac restauratorskich powinno być nieingerowanie w zachowane oryginalne fragmenty. Powinniśmy postępować tak, by nie niszczyć ich

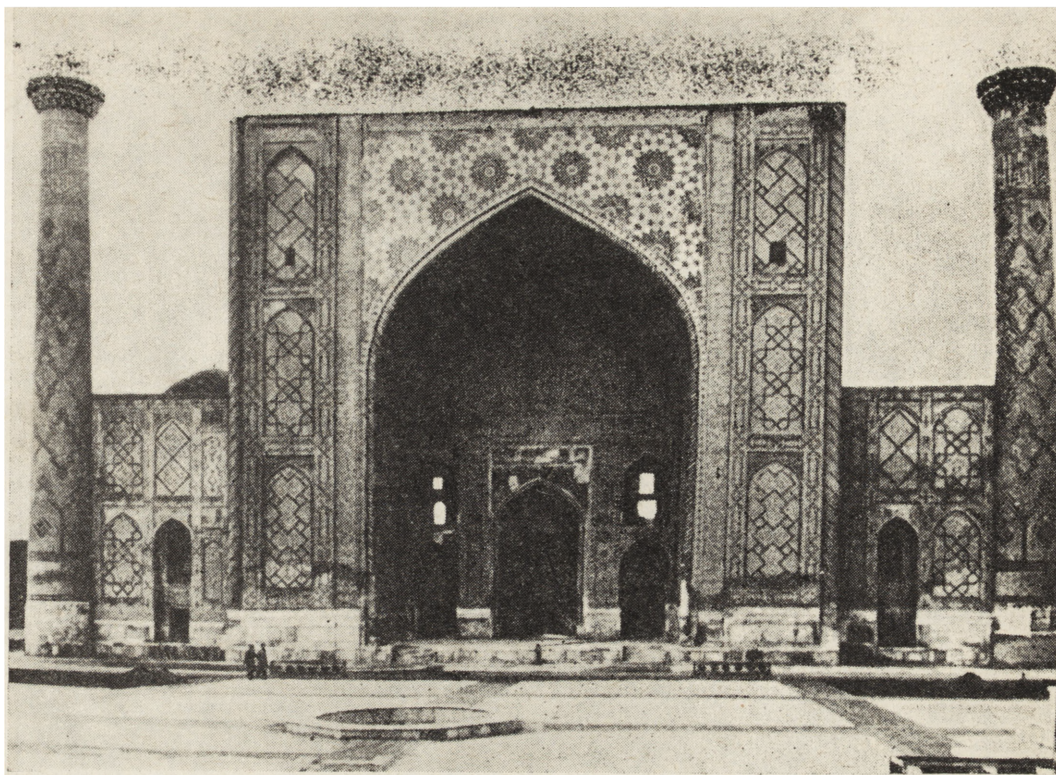

1. Buchara, minaret Kalian (1127)

1. Bukhara, Kalian minaret (1127)

2. Samarkanda, medresa
Ulug-bega (1417–1420)

2. Samarkand, Ulug-bega
madrasah (1417–1420)

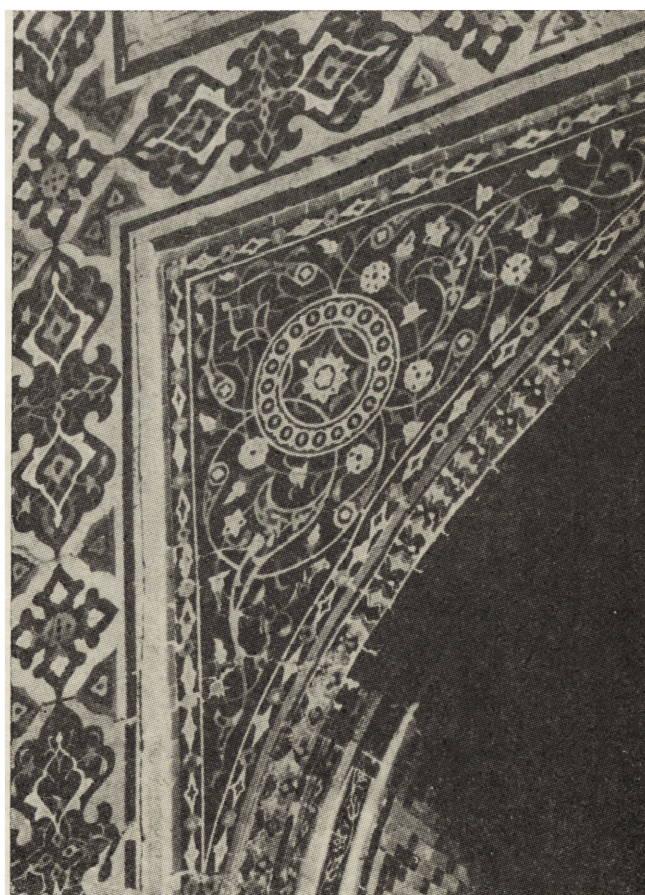

przez częściową choćby rozbiórkę. Nowe elementy należy tak wprowadzić, aby przyszli badacze mogli odróżnić oryginał od rekonstrukcji." Uwagi B. N. Zasypkina stanowią do dnia dzisiejszego podstawę metody restauracji zabytków.

W czasach władzy radzieckiej w Uzbekistanie stworzono szkołę zabytków konserwacji, powstało naukowe centrum konserwacji w Taszkencie, wyrosła określona tradycja, stworzono metody konserwacji, zasady zabezpieczenia technicznego, restauracji i odpowiedniego zagospodarowywania terenów wokół zabytków. Myśl konserwatorska i praktyka były stopniowo wzbogacane doświadczeniami licznych specjalistów, zwłaszcza mistrzów budownictwa ludowego. W wyniku tego stało się możliwe rozwiązanie skomplikowanych problemów inżynierjno-konstrukcyjnych oraz architektonicznych związanych z restauracją zabytkowych budowli.

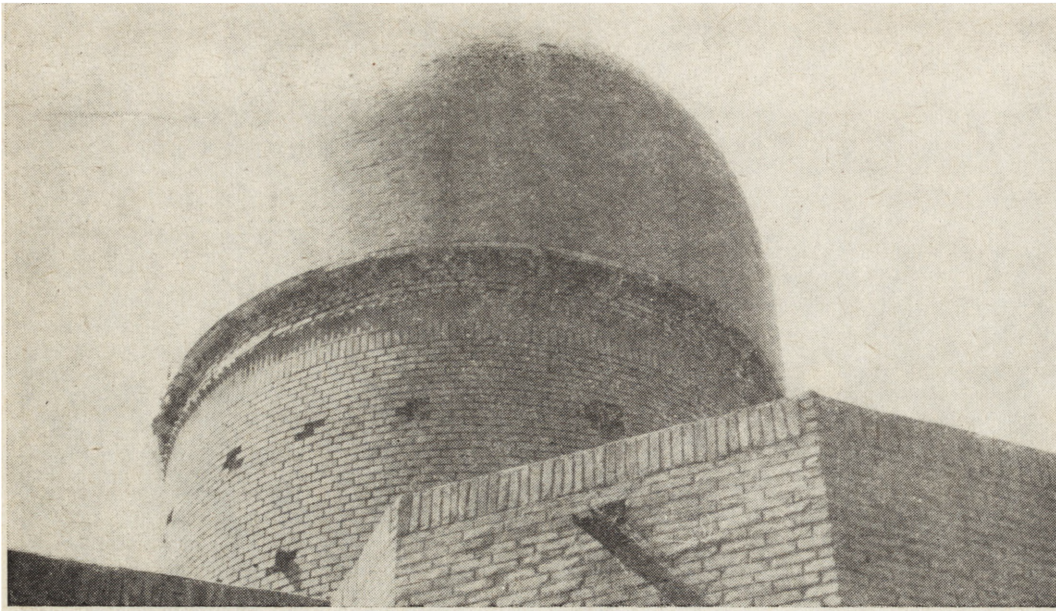
Ustawienie w pionie pochylonego północno-wschodniego minaretu medresy Ulugh-bega (1932) w Samarkandzie było ważnym osiągnięciem radzieckiej szkoły konserwacji tego okresu. Z perspektywy aktualnych osiągnięć zrozumiały jest entuzjazm inżynierów i architektów S. Szuchowa, M. Mauera i innych, którzy realizowali tu tak złożone i śmiałe zamierzenia. O wiele później, bo w 1965 r., inż. E. Hendel ustawił w pionie wedle nowych zasad kolejny, ulegający destrukcji minaret południowo-wschodni w medresie Ulugh-bega.

Skomplikowane prace inżynierjno-konstrukcyjne i konserwatorskie związane z umocnieniem fundamentów, łączy, kopuł i portali przeprowadzono w wielu zabytkach Samarkandy, Buchary, Chiwy i Taszkentu. Podziwiając powrót do życia monumentalnych zabytków zachwycamy się wynikami pracy konserwatorów. Obecnie problemami badania zabytków kultury materialnej, historią i teorią architektury, a także zagadnieniami konserwacji zabytków architektury i sztuki zajmują się

3. Samarkanda, medresa Ulug-bega, fragment dekoracji wewnętrznej dziedzińca

3. Samarkand, Ulug-bega madrasah, part of the decoration of the internal courtyard

4. Chiwa, meczet Ak (2 ćw. XIX w.)

4. Chiva, Ak mosque (2nd quarter of the 19th century)

5. Taszkient, jedno z ostatnio odrestaurowanych mauzoleów

5. Tashkent, one of the recently restored mausoleums

Instytut Archeologii Akademii Nauk Uzbekistanu, Instytut Historii Sztuki oraz Instytut Konserwacji przy Ministerstwie Kultury Uzbekistanu. Skoncentrowane tu prace skupiają czołowych uczonych i specjalistów w dziedzinie zabytków historii kultury materialnej. W Taszkencie, Samarkandzie, Chiwie, Angudżanie, Kokandzie, Szachrisabsie, Termezie i Nukusie powstały specjalistyczne pracownie naukowo-konserwatorskie, które realizują obecnie skomplikowane prace restauratorskie i konserwatorskie oraz techniczne. Dzięki pracy ogromnego kolektywu wspaniałe zabytki Samarkandy, Buchary, Chiwy, Szachrisabsy odzyskały w większości swój pierwotny wygląd, a w wielu wypadkach udało się zatrzymać proces destrukcji substancji zabytkowej.

Wśród osiągnięć związanych z ochroną zabytków architektury należy wymienić wiele ważnych prac badawczych odnoszących się do architektury Azji Środkowej. Dawniej publikowane były materiały dotyczące samych zabytków, dziś pojawiło się wiele znaczących publikacji monograficznych poświęconych architekturze i sztuce antyku, wczesnego średniowiecza czy architekturze współczesnej. Z nowszych publikacji należy wymienić prace G. A. Pugaczewskiej *Architektura Azji Środkowej w XI w. (Złoczystwo centralnej Azji, XV wiek)*, *Sztuka Baktirii epoki kuszan (Iskusstwo Baktirii epoki kuszan)*, prac L. I. Rempelia *Ornament architektoniczny w Uzbekistanie (Architekturnyj ornament Uzbekistana)*, oraz książkę *Sztuka radzieckiego Uzbekistanu (Iskusstwo sowietskogo Uzbekistana)*.

Do ciekawych pozycji należą praca M. S. Batałowa *Harmonia geometryczna w architekturze Azji Środkowej* (*Geometriczeskaja garmonia w architekture Sredniej Azii*), książka L. J. Mańkowskiej *Podstawy typologii budownictwa Azji Środkowej* (*Osnovy tipologii zoczestwa Sredniej Azii*) i praca zespołowa *Historia sztuki Uzbekistanu* (*Istoria isskustwa Uzbekistana*). W chwili obecnej prowadzone są prace nad *Spisem zabytków kultury Uzbekistanu* (*Swoda pamiatkov kultury Uzbekistana*). Nagromadzone dziedzictwo naukowe jest cenną bazą do dalszej efektywnej pracy nad projektami restauracji i konserwacji zabytków architektury Azji Środkowej.

Jednym z najbardziej znaczących przejawów działań państwa na rzecz ochrony zabytków jest stworzenie w Azji Środkowej naukowego centrum konserwacji. W Taszkencie w 1980 r. w oparciu o specjalistyczną pracownię naukowo-konserwatorską został utworzony Naukowo-Badawczy i Projektowy Instytut Konserwacji i Restauracji Zabytków przy Ministerstwie Kultury Uzbekkiej SSR. Instytut ten jest bezpośrednim następcą i kontynuatorem wszystkich prac naukowo-badawczych, projektowych i konserwatorskich prowadzonych w Azji Środkowej. Podstawowe działania Instytutu to:

- kompleksowe badanie stref historycznych dawnych miast i opracowywanie zaleceń oraz projektów ochrony, rekonstrukcji, wykorzystania dla celów muzealnych, a także ochrony otaczającego środowiska,
- kompleksowe badanie zabytków architektury i sztuki. Opracowywanie projektów konserwacji, umocnień konstrukcyjnych, restauracji i adaptacji zabytków architektury,

- opracowywanie i zastosowanie metod konserwacji i rekonstrukcji zabytków kultury materialnej i muzealiów w oparciu o osiągnięcia współczesnej nauki,

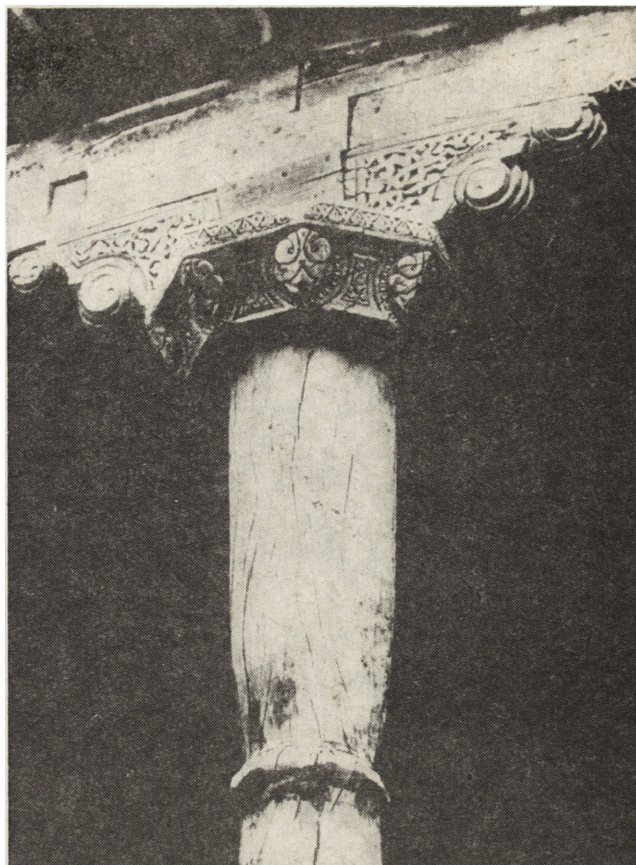
- produkcja materiałów konserwatorskich w celu wykorzystania ich w praktyce konserwatorskiej i restauratorskiej,

- prace naukowo-badawcze i projektowe wykorzystywane następnie przez Instytut, które bezpośrednio wiążą się z ważnymi problemami historii kultury materialnej, zabytkami narodów Azji Środkowej.

Należy wymienić niektóre główne kierunki działań:

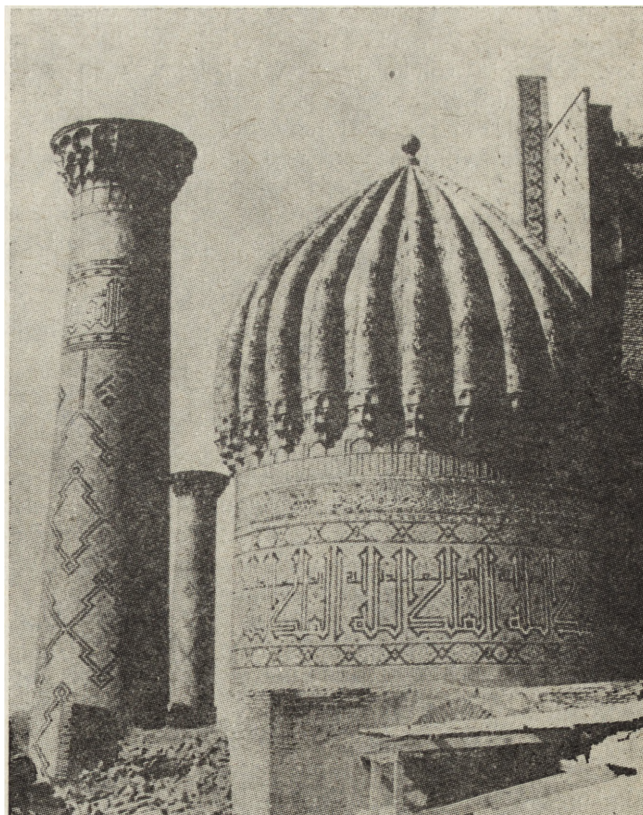
1. Badania struktury urbanistycznej i dynamiki rozwoju dawnych miast oraz opracowywanie na tej podstawie projektów rezerwatów historyczno-architektonicznych i stref ochronnych. W ten sposób określane są między innymi poszczególne etapy formowania się i rozwoju dawnych miast Azji Środkowej. W rejestrze miast rezerwatów znalazło się dziesięć ośrodków. Ich restauracja i konserwacja wymaga odrębnego systemu projektowania. W dobie intensywnej urbanizacji niezwykle ważne stały się problemy rekonstrukcji i rewaloryzacji stref historycznych i centrów dawnych miast, a także opracowanie projektów stref ochronnych i stref regulacji zabudowy wokół zabytków, całych zespołów architektonicznych. Instytut od dawna zajmuje się problemami rezerwatu historyczno-architektonicznego Iczan-Kala w Chiwie. Kompleksowe prace prowadzone są w strefach zabytkowych w Samarkandzie, Bucharze, Szachrisabsie i Taszkencie.

2. W centrum prac naukowych Instytutu znalazły się badania kompleksowe zabytków architektury oraz zespołów architektonicznych, opracowywanie projektów konserwacji, restauracji i – w razie potrzeby – adaptacji dla celów użytkowych.

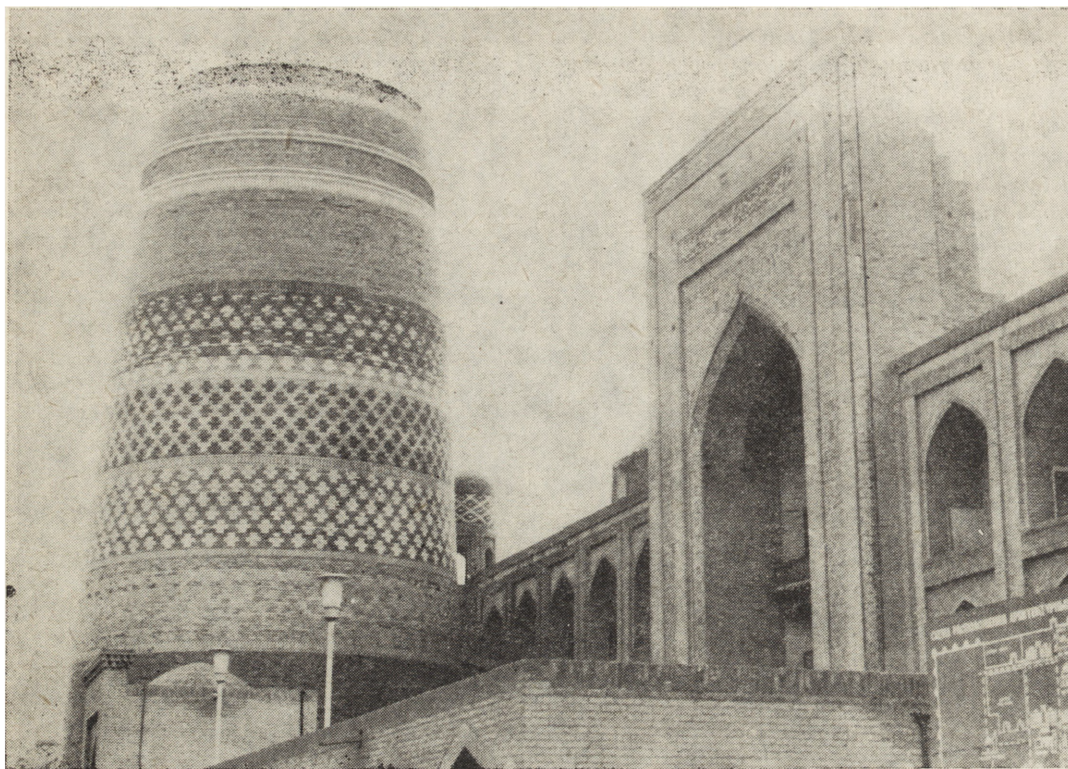
6. Chiwa, Iczan-Kala, fragment kapitelu kolumny z meczetu Bagbawly (XV w.)

6. Chiva, Iczan-Kala, part of the capital of the column from a mosque of Bagbawly

7. Samarkanda, medresa Szer-Dor (1619–1631)

7. Samarkand, Sher-Dor madrasah (1619–1631)

8. Chiwa, medresa Mu-chammal Aminchana (1851–1855) i minaret Kalta-minor (1855)

8. Chiwa, madrasah of Mu-chammal Aminchana (1851–1855) and minaret Kalta-minor (1855)

Z każdym rokiem pojawia się coraz więcej zagadnień związanych z badaniem i wykorzystaniem poszczególnych obiektów.

3. W dziedzinie opracowania i produkcji materiałów budowlanych dawnego typu, szczególnie zaś glazury i ceramiki oraz majoliki polewanej, wiele jest jeszcze tajemnic, które pozostaną sekretem dawnych mistrzów. Instytut prowadzi technologiczne prace badawcze w zakresie dawnej ceramiki i glazury służących jako okładziny. Obecnie zamknięty został kolejny etap prac eksperymentalnych, opracowano nową metodę i technologię produkcji ceramiki i glazury dla potrzeb konserwatorskich. Wprowadzone zostały nowe warunki techniczne potrzebne do produkcji poszczególnych rodzajów ceramiki. Wprowadzana jest nowa technologia wypalania ceramiki dla celów konserwatorskich. Użytko kilka patentów.

4. W Uzbekistanie istnieją znakomite warunki pozwalające na rozwinięcie turystyki w oparciu o zabytki historyczno-kulturalne.

W związku z tym szczególnie aktualny staje się problem projektowania kompleksów turystycznych w dawnych miastach, co z kolei stymuluje proces ochrony samych zabytków i ich historyczno-architektonicznego środowiska. Rozwój turystyki przy uwzględnieniu elementów rozwoju urbanistycznego i ekonomicznego pozwala na pełne wykorzystanie zabytków do celów ideowo-artystycznych, estetycznych i wychowawczych.

W związku z tym powstaje ważki problem opracowania kompleksowego projektu rozwoju zaplecza przemysłowego turystyki, który to problem został włączony do programu działań Instytutu.

5. W wyniku rozległych badań archeologicznych dawnych osiedli i grodzisk liczba odkrytych zabytków architektury i sztuki monumentalnej wzrasta z każdym rokiem. W ślad za tym architekci i inżynierowie konserwatorzy mają coraz więcej nowych prac, coraz więcej trudnych kwestii oczekujących na rozwiązanie.

W latach ostatnich przeprowadzono w republice nowy spis zabytków. W stopniu znaczącym powiększył się rejestr zabytków podlegających ochronie państwowej. Wszystko to wskazuje na wzrastający zasięg prac badawczych, dokumentacji projektowo-technicznej, a w konsekwencji – wpływu tych działań na ochronę, konserwację i wykorzystanie zabytków.

6. W dziedzinie konserwacji i restauracji zabytków szczególną uwagę przywiązuje się do poznania metod prac dawnych budowniczych. Określenie technologii i zasad dawnego budownictwa, proporcji form architektonicznych daje klucz do rozwiązania wielu problemów konserwatorskich. Przypomnijmy choćby rezultaty niedawno zakończonych badań, w których odkryto kanon dawnej architektury Azji Środkowej. Pozwoliło to na rozszyfrowanie zasad harmonii geometrycznej form architektonicznych, określono historyczne ich źródła, stwierdzono stosowanie podobnych zasad w antycznej Grecji i dawnej Rusi.

Wykorzystując znajomość metod twórczych dawnych mistrzów budownictwa udało się analizując zabytki Azji Środkowej i wiele innych dawnych cywilizacji określić nie tylko cykl budowy dzieła architektury, ale także wymiary pierwotnych form: wysokość, relacje pomiędzy poszczególnymi modułami, różnice miar w poszczególnych epokach. W świetle kanonu harmonii jest rzeczą jasną, że publikowane wcześniej liczne analizy dotyczące harmonii geometrycznej w odniesieniu do zabytków wymagają weryfikacji.

W pracowniach naukowych Instytutu można zapoznać się z licznymi nowymi interesującymi dokonaniem dotyczącymi zabytków Azji Środkowej. W ostatnim pięcioletniu (1981–1985) Instytut zajmował się ponad 200 unikatowymi obiektami będącymi pod ochroną państwa. Przeprowadzono badania, określono strefy ochronne, metody umocnienia konstrukcyjnego i rekonstrukcji. Znalazły się wśród tych zabytków tak potężne zespoły zabytkowe jak: meczet – medresa Bibi-Chanyam, me-

9. Chiwa, groby przy mauzoleum Mochameda Pachlawana (1810–1913)

9. Chiva, tombs at a mausoleum of Machamed Pachlavan (1810–1913)

(fot. 4, 5, 8, 9 – K. Nowiński, 1–3, 6, 7 – repr. Z. Dubiel)

dresa Ulug-bega i Szer-Dor w Samarkandzie, meczet Kalian i medresa Mir-Arab w Bucharze, pałac Tasz-Chauli i mauzoleum Ucz-Awlia w Chiwie oraz inne. Szczególnie ważne prace prowadzone są w zakresie waloryzacji i adaptacji na cele współczesne rezerwatu historyczno-architektonicznego Iczan-Kala w Chiwie.

Cechą szczególną prac restauratorskich prowadzonych w ostatnich latach jest ich kompleksowość. Równolegle do restauracji prowadzone są prace o charakterze adaptacyjnym (przeznaczenie obiektów na cele muzealne, użytkowe). Na przykład w Chiwie obiekty do niedawna puste, czy wykorzystywane do celów gospodarczych, zostały przystosowane do innych celów; medresa Muchammad Aminchana została zaadaptowana na hotel, medresa Matniaz Diwanbehi to obecnie restauracja, pałac ślubów mieści się w medresie Muchammad Amin Inak, hala targowa w karawan-saraju Afla Kuli-chana, zaś warsztaty rzemieślnicze usytuowano w medresie Atadżan-baj.

Chiwa jest obecnie jednym z ważniejszych ośrodków turystyki. W związku z tym przed Instytutem staje złożony problem przystosowania miasta do nowej funkcji – muzeum-rezerwatu. Podkreślić należy, że Instytut

utrzymuje kontakty naukowe z organizacjami ochrony zabytków w sąsiednich republikach Azji Środkowej. Uczeni z Uzbekistanu brali udział w badaniach i opracowywaniu projektów konserwacji znanych zabytków architektury Kazachstanu, Kirgizji, Tadżykistanu i Turkmenii. Szczególnie doniosłe znaczenie mają prace Instytutu prowadzone w ciągu ostatnich lat przy zabytkach Turkmenii. Wśród nich znalazły się projekty konserwacji mauzoleum Sultana Sandżara w Merwie (XII w.), mauzoleum Abu Fażla w Serachzie (XV w.), mauzoleum Abu-Saida w Mejanie (XI w.) i meczetu Tałchatan-bobo (XI w.).

W ciągu ostatnich lat przeprowadzono ważne prace pomiarowe, badania oraz opracowania projektów restauracji zabytków takich jak Kunia-Urgencz – dawna stolica Choreszmu. Na uwagę zasługują materiały historyczno-architektoniczne związane z mauzoleum Teke-sza, Fachriddina Razi i Tiurabek-chanym.

Kontakty naukowe Instytutu nie ograniczają się jedynie do bratnich republik, ale także obejmują kontakty zagraniczne. Prowadzono pomoc w formie konsultacji między innymi w Maroko.

Specjaliści z Instytutu biorą udział w rozwiązywaniu konkretnych problemów konserwatorskich. Obecnie rozpoczęto prace badawcze przy rekonstrukcji historycznego parku Bagi Babur w Kabulu w Afganistanie.

Boncz-Brujewicz opisał w swoich wspomnieniach stosunek W. I. Lenina do problemów ochrony tak wspaniałego zabytku architektury wschodu, jakim jest kompleks meczetów w Samarkandzie. W tym olbrzymim zespole architektonicznym przeprowadzono nietypowe prace w zakresie umocnień konstrukcyjnych i rekonstrukcji poszczególnych części budowli. Zostały wypełnione warunki zawarte w duchowym testamencie Lenina. Świadczy o tym ogrom prac podejmowanych przez służby konserwatorskie w republice.

Dzieło ochrony i konserwacji zabytków kultury stanęło wobec nowych zadań. Konieczne jest rozwiązanie złożonych kwestii związanych z rozwojem urbanistyki, która ma ogromny wpływ na rekonstrukcję dawnych historycznych zespołów miejskich w kontekście stale wzrastającego poziomu konserwacji zabytków architektury i sztuki monumentalnej.

Z języka rosyjskiego tłumaczyła
Magdalena Gumkowska

CONSERVATION WORK IN UZBEKISTAN

The site of today's Uzbekistan holds a large number of monuments of cultural heritage from over 400 centuries. Fine architectural monuments can still be found in Bukhara, Chiva, Samarkand and Tashkent as well as in other old towns. After the October Revolution all historic monuments were recognized to be the state property and covered by protection. In 1920 the Committee for the Protection of Monuments of History and Arts in Turkistan was brought to life. It got engaged with the organization of actions in the field of inventoring, research and protection of historic monuments in Central Asia. At present the following institutions deal with the problem of conservation: the Institute of Conservation attached to the Ministry of Culture in Uzbekistan, the Institute of Archaeology of Uzbek Academy of Science and the Institute of the History of Art. The eighties were the time of creating the Scientific, Research and Design Insti-

tute of the Conservation and Restoration of Monuments attached to the Ministry of Culture of the Uzbek SSR, which carries out scientific, research, design and conservation work in Central Asia.

In 1980–1985 the work of the Institute covered over 200 structures. They included a madrasah of Bibi-Chanym, madrasahes of Ulug-bega and Sher-Dor in Samarkand, a mosque of Kalian and a Mir-Arab madrasah in Bukhara, a palace of Tash-Chauli and Ucz-Awlia mausoleum in Chiva and many other buildings. Of particular importance is the work carried out within the scope of the rehabilitation of a historic and architectural reserve of Itchan-Kala in Chiva. The Institute participates also in research and design work concerning architectural monuments found in other republics (Kazakhstan, Kirgiz Republic, Tadzhikistan and Turkmen SSR).